

אי-החלטה בנוגע לאימהות: סוציולוגיה של התלבטות

אורנה דונת, ניצה ברקוביץ, דורית סגל-אנגלצ'ין*

תקציר. מאמר זה עוסק בנשים ששוהות ומשתהות בהתלבטות בנוגע לאימהות. הוא מבוסס על מחקר המתמקד בקבוצה ייעודית לנשים שמתלבטות אם להיות אימהות, ומראה כיצד הן מנווטות בין כמה עקרונות תרבותיים מנוגדים שדוחפים לקבלת החלטה: הזמן הליניארי ואינדיבידואליזם, ומנגד - פרו-נטליזם ומשפחתיות. הנתונים נאספו מתוך שאלונים שמולאו לפני התחלת המפגשים הקבוצתיים; תימלולי עשרת המפגשים; ודיווחים על מצב ההתלבטות של המשתתפות ארבע שנים לאחר סיום המפגשים. ממצאי המחקר מציגים קשת של הגדרות עצמיות, רחבה הרבה יותר מזו שמוצגת בספרות העוסקת בהכרעות של נשים בנוגע לאימהות. כמו כן, הם מלמדים כי אף שההתלבטות ביחס לאימהות שואבת את כוחה מרטוריקה ניאוליברלית, היא גם חותרת תחתיה ומסרבת "לדעת, להחליט, לחתור, לכבוש", מתנגדת לרטוריקה הפרו-נטליסטית של "מעבר טבעי" לאימהות ולשיח הטמפורלי-ליניארי של "השעון הביולוגי", ואינה עומדת בציפייה הפוסט-פמיניסטית למופע של "האישה הבוחרת". נראה שבעוד חלק מהנשים שמתלבטות מבקשות להיחלץ מעמדה זו, עבור אחרות ההישארות בעמדת התלבטות היא שמרחיבה את גבולות האוטונומיה בחברה שמבקשת להגבילה. מילות מפתח: ניאוליברליזם, פרו-נטליזם, התלבטות בזירת הפריזון, אימהות

מבוא

במדינות רבות ברחבי העולם חלה במהלך העשורים האחרונים ירידה בשיעורי הפריזון ועלייה בשיעורי הנשים שאינן יולדות ואינן מעוניינות להפוך לאימהות (OECD, 2018; Rowland, 2007), אך עדיין מדובר בשיעורים נמוכים. הבאת ילדים לעולם הייתה ונתרה ברירת המחדל עבור נשים רבות. שאלות כגון "מתי אהיה אימא?", "כמה ילדות וילדים הייתי רוצה שיהיו לי?", "האם אני רוצה בן או בת?" הן שמעסיקות בדרך כלל נשים בהקשר

* ד"ר אורנה דונת, אוניברסיטת תל אביב, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, המכללה האקדמית תל אביב-יפו, המכללה למנהל ומכללת אור יהודה. המחקר נערך במסגרת השתלמות פוסט-דוקטורט באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

פרופ' ניצה ברקוביץ, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
פרופ' דורית סגל-אנגלצ'ין, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
מאמר זה מבוסס על מאמר קודם; ראו Donath et al., 2022.

של ילודה ואימהות, והשאלה "האם אני מעוניינת להיות אימא, ואם כן – מדוע?", לרוב אינה מדוברת בין אישה לבין עצמה ובין אישה לסביבתה. מצב הדברים הזה הוא חלק ממערכת אידיאולוגית רחבה של חברה הטרונומטיבית ופרו־נטליסטיית, שבה "פסגת הנשיות" עדיין מזוהה עם הולדת ילדות וילדים ביולוגיים ועם גידולם (Meyers, 2001). שלל דימויים תרבותיים קושרים בין "נשיות" ל"אימהות" ובין "אימהות" ל"נורמליות", ומעליהם מרחף דימוי ה"שעון הביולוגי" שמאיץ ודוחק בנשים לקבל החלטות (אמיר, 2016; Lahad, 2019; Meyers, 2001). נראה כי ההנחה הרווחת שלפיה מן ההכרח שנשים תרצינה באימהות ותהפוכנה לאימהות כמעט שאינה מותירה לנשים אפשרות לעצור ולהתלבט בעניין.

בעקבות הירידה בשיעורי הפרייון על אף התפיסות הרווחות שעדיין מעלות על נס את האימהות, התרחב גוף המחקר שבוחר את הגורמים וההקשרים המבניים המעצבים ומסבירים את המגמה הזאת ואת דפוסיה (ראו למשל; Kreyenfeld & Konietzka, 2017; Settle & Brumley, 2014). כמו כן התרחב גוף הידע שמתמקד ברמת המיקרו ובוחר את הכוונות, הסיבות והרצונות האינדיווידואליים, ובעיקר את היעדר רצונן של נשים להיות אימהות ואת שיקוליהן (ראו למשל דונת, 2007; Settle & Brumley, 2014).

ספרות המחקר בתחום מציעה טיפולוגיות שונות בהתייחס לנשים שאינן מעוניינות להפוך לאימהות, אך מעטים המחקרים המציעים טיפולוגיות שמתייחסות לנשים שמתלבטות בנושא. כך למשל, בעקבות מחקרה החלוצי של ג'ין ויוורס (Veevers, 1980), מתייחסות דיאנה מייסרס (Meyers, 2001) ושרון האוסקנכט (Houseknecht, 1979) לנשים קבוצות בקרב נשים שאינן מעוניינות להיות אימהות: "המחליטות מוקדם" (early articulators) ו"המשתהות" (postponers). "המחליטות מוקדם", לדבריהן, הן נשים שידעו כבר בצעירותן שלעולם לא תרצינה להיות אימהות. "המשתהות" הן נשים שטרם הגיעו להחלטה, והן נחלקות למי שמאז ומעולם דמינו שתהיינה אימהות אולם בשל נסיבות חייהן דחו את האימהות בפועל, ולמי שאינן יודעות אם הן מעוניינות להיות אימהות.

בהמשך למחקרים אלו, רוזמרי גילספי (Gillespie, 1999), בריילין סטל וכריסטה ברמלי (Settle & Brumley, 2014) ערכו מחקרים בהשתתפות נשים בריטיות ונשים אמריקאיות (בהתאמה) שאינן מעוניינות להיות אימהות, והציעו טיפולוגיה אחרת: "מחליטות אקטיביות" ו"מחליטות פסיביות". הראשונות הן נשים שיודעות בוודאות כי אינן רוצות להיות אימהות. האחרונות מתחלקות לנשים שעמדתן כלפי אימהות אמביוולנטית, ולנשים שיש בהן תשוקה להיות אימהות אולם נסיבות חייהן הכתיבו את הישארותן לא־אימהות. המשגה נוספת הציעו נשים הודיות, שבמחקרה של אמריטה ננדי (Nandy, 2017) הביעו אמביוולנטיות כלפי היריון וכלפי רעיון הפיכתן לאימהות והגדירו עצמן "יושבות על הגדר". לורן מרטין (Martin, 2021) כינתה נשים אלו "מתדיינות" (debaters).

לצד המחקרים האלה ראוי לציין שניים נוספים, שהתבססו על מספר מצומצם של משתתפות. האחד הוא תיעוד אישי של קלי גאיוט (Guyotte, 2018) בנוגע לאמביוולנטיות שלה כלפי אימהות. השני בחן את חוויותיהן של חמש נשים בשנות השלושים המאוחרות לחייהן שמתלבטות בנוגע לרצונן באימהות (Barnett, 2016). ממחקר זה עולה שגילין של המשתתפות ועמדות חברתיות כלפי אימהות היו נקודות מפתח בעיצוב חוויותיהן, ומכאן שיש צורך במחקרי המשך שיבחנו את חוויותיהן של נשים צעירות יותר שמתלבטות בסוגיית האימהות. מחקרי המשך נדרשים גם כדי להעמיק בהבנת ההקשרים החברתיים,

התרבותיים והאידיאולוגיים הנרחבים שבנבכייהם מעוצבות עמדותיהן, תפיסותיהן ותשוקותיהן של נשים בנוגע לאימהות.

נשים שמתלבטות בשאלת האימהות נותרו סמויות מהעין, יחסית, גם בדיון הציבורי. בשעה שאימהות מיוצגות במדיה באופן תדיר כמודל הנורמטיבי ונשים שאינן מעוניינות להפוך לאימהות החלו להופיע יותר במדיה בשנים האחרונות (אם כי עדיין כקוריוז שמתאים לכתבת צבע), קולן של נשים שמתלבטות בנוגע לאימהות אינו נשמע כמעט בתרבות הפופולרית וברשתות החברתיות. יוצא דופן בהקשר זה הוא הספר *Motherhood – Is It For Me? Your Step-by-Step Guide to Clarity*, שאחת ממחברותיו אף מקיימת מפגשים קבוצתיים מקוונים לנשים שמתלבטות (Carlini & Davidman, 2016).

מאמר זה מבקש להרחיב את גוף הידע המצומצם הקיים, בהתמקדו בנשים שמצויות במצב של אי־החלטה ושל בירור פנימי באשר לרצונן להיות או לא להיות אימא. מיקום זה משמש לנו עדשה שדרכה אפשר ללמוד על כמה עקרונות תרבותיים שמארגנים את מהלך חייו ועל התפיסות הרווחות ביחס לפיריון ולמשפחה: הזמן הליניארי, החברה הנזילה ואינדיבידואליזם, ומנגד – פרו־נטליזם ומשפחתיות. התלבטות בנוגע לאימהות מעניינת במיוחד בהקשר הישראלי, שבו לצד תהליכי אינדיבידואליזציה, משפחתיות וילודה שומרות על מרכזיותן ברמת הפרט וברמה הקולקטיבית והציבורית. המאמר מבקש לעסוק בשאלה כיצד נשים בישראל שמתלבטות בנוגע לאימהות מנווטות את חייהן בין הציוויים התרבותיים המנוגדים הללו, מתייחסות אליהם ואינן נענות או מצייתות למרביתם. המאמר מציג מחקר שהתבסס על קבוצה ייעודית שהוקמה בשנת 2015 באוניברסיטת בן־גוריון בנגב עבור נשים שמתלבטות אם להיות אימהות, בהובלתה ובהנחייתה של המחברת הראשונה. הקבוצה, הראשונה מסוגה בישראל, נועדה להשיג שלוש מטרות: (1) לספק מרחב אינטרוספקטיבי לנשים – ברמה הפרטנית והקבוצתית – שיאפשר להן לבחון את משמעות ההתלבטות בעבורן ויסייע להן בתהליך בחירת הערוץ המתאים לכל אחת מהן, כולל הישארות במצב של התלבטות; (2) לייצר גוף ידע חדש על התלבטותן של נשים בנוגע לאימהות, ולמקם את משמעות ההתלבטות בהקשר החברתי־תרבותי; (3) לתת לגיטימציה לקיומה של התלבטות בנוגע לאימהות בחברה הישראלית, שבה הרצון להיות אימהות נתפס כחד־משמעי וגורף.

בהתבסס על ממצאי המחקר העולים מניתוח הדיונים שהתנהלו במפגשים הקבוצתיים נציע שלעומת ההחלטה שלא להביא ילדים לעולם, המאתגרת את הסדר ההגמוני הפרו־נטליסטי שמעלה על נס הורות (ובעיקר אימהות) והתרבות, ההימצאות במצב של אי־קבלת החלטה, היסוס ומה שנראה כהיעדר פעולה בהקשר של פיריון מאתגרת לא רק את הסדר החברתי הפרו־נטליסטי, אלא גם את המודל של הסובייקט הניאו־ליברלי – כשבמקרה שלנו מדובר בסובייקטית נאו־ליברלית: זו שיועדת, שרוצה, שמחליטה, שמבצעת ושפועלת בעולם בהתאם להחלטותיה ולרצונותיה. עוד נטען כי התלבטותן של נשים בנוגע לאימהות, התלבטות שכרוכה בהשתהות (מה שקרוי באנגלית "taking your time"), חותרת גם תחת התפיסה החברתית שלפיה זמן פועל באופן ליניארי ומכתיב תנועה קדימה לשם "התפתחות" מחויבת (Israeli-Nevo, 2017; Lahad, 2019).

במילים אחרות, המאמר מציג עיון סוציולוגי באופנים שבהם התלבטות בנוגע לאימהות נשענת על רטוריקה נאו־ליברלית ואינדיבידואליסטית, אולם בה בעת חותרת תחתיה

בסירובה לקבל החלטה. מתוך כך היא חושפת את כוחם של הסדרים חברתיים פרו-נטליסטיים והטרונורמטיביים שדוחקים בנשים להיות אימהות. העיון הסוציולוגי בעמדה חברתית זו, שאינה תמיד מודעת, מעוגן בגופי ידע שעניינם (אי-)אימהות, תהליכי קבלת החלטות בזירת הפריון, והגינות חברתיים על זמן בהתייחס להווייתן של נשים כסובייקטיביות.

מגמות של שינוי במוסד המשפחה ובדפוסי פריון

בניגוד להמשגה הרווחת בספרות פמיניסטית שלפיה המשפחה היא מוסד שמשמר מבנים פטריארכליים נוקשים, יש הטוענים כי כמו מוסדות אחרים בחברה נזילה (באומן, 2007), גם מוסד המשפחה שינה את פניו. ההגדרות המסורתיות של המשפחה קרסו, אך הן לא הוחלפו בהגדרה דומיננטית אחרת אלא במגוון דגמים משפחתיים העומדים כיום לבחירתו של האינדיווידואל (Beck & Beck-Gernsheim, 2002). אחד הגורמים העיקריים לשינוי זה הוא תהליך האינדיווידואליזציה: כעת על הפרט לפעול באופן אוטונומי ולחיות לפי רצונותיו ותשוקותיו ולא לפי ציפיותיהם של אחרים, ובשם עקרון חופש הבחירה אפשר לבחור את התצורה המשפחתית שתאפשר מימוש עצמי, יכולת ביטוי, אותנטיות ואינטימיות, ואף לצאת ממערכת יחסים בלתי מספקת (אילוז, 2008; באומן, 2007; Beck & Beck-Gernsheim, 1995; Giddens, 1991).

לצד תהליך זה, ובקשר הדוק עימו, אנו עדות לצמיחתם של הגינות פעולה קפיטליסטיים ניאו-ליברליים שבמרכזם עקרונות השוק החופשי, המקדמים יעילות ורווח, אשר מחלחלים לתחומי חיים נוספים לרבות התחום האישי והמשפחתי (Rose, 1996; Brown, 2003). כל אלה מתרחשים במקביל לעלייה בהשכלת נשים, שינויים בשיקולי קריירה ותעסוקה, ואתגור תפיסות חברתיות ביחס למהותן של "אינטימיות", "משפחתיות" ו"נשיות" (Bell, 2019; Maher & Saugeres, 2007).

נתונים דמוגרפיים מעידים אף הם על מגמות השינוי במוסד המשפחה. לצד עלייה בשיעורי הגירושים, בגיל הנישואים ובשיעור ההעסקה בשכר של נשים, ניכרת גם ירידה בשיעורי הנישואים ודחייה של גיל הלידה הראשונה. כל אלה, במשולב עם טכנולוגיות פריון חדשות, יצרו דפוסי הורות חדשים ומגוון תאים משפחתיים, שאינם כוללים בהכרח זוג הורים משני המגדרים שנשואים או מקיימים משק בית משותף (Fincham & Beach, 2010). נוסף על כך ניכרת גם ירידה בשיעורי הילודה במדינות רבות בעולם (Miettinen et al., 2015; OECD, 2018). אמנם שיעורים אלו שונים בין מדינות שונות, שכן הם מעוצבים בהקשרים כלכליים, תרבותיים ומוסדיים שונים (Kreyenfeld & Konietzka, 2017; Miettinen et al., 2015). אך נראה ששיעורי הילודה ימשיכו לרדת בהינתן הגידול במספר האנשים הצעירים שאינם בטוחים כי ברצונם להפוך להורים (Sobotka & Testa, 2008).

פוליטיקה של התלבטות בזירת הפריון והאימהות

לאורם ובמסגרתם של השינויים שתוארו לעיל, נשים רבות עדיין הופכות לאימהות כשהן מצויות בתוך מעגל אידיאולוגי סגור, שנע בין התייחסות למעבר לאימהות כאל גזרת גורל ביולוגית-טרמניסטי שמתכנתת "נקבות" לרצות ללדת ולגדל ילדים – כך שגם מרבית

התאים המשפחתיים החדשים כוללים בתוכם הולדת ילדים – ובין התייחסות למעבר לאימהות כאל מעשה שנובע אך ורק מבחירתן החופשית של נשים, שהחלטה הבלעדית לגבי גורלן נתונה בידיהן, והן כמהות באופן פנימי ופרטי לאימהות.

כתיבה ואקטיביזם פמיניסטיים הציעו בעשורים האחרונים קריאה ביקורתית של התפיסה הביולוגית-דטרמיניסטית (Bell, 2019; Donath, 2015b; Gillespie, 2003). מי שהובילה קו מחשבה זה הייתה סימון דה בובואר (1949), שכבר לפני שבעים שנה ניסחה את הדברים בבהירות: "שום דבר בחברה האנושית אינו טבעי, וגם האישה היא תוצר שעובד על-ידי התרבות. [...] האישה אינה מעוצבת על-ידי ההורמונים שלה או על-ידי דחפיה המסתוריים; התודעות הזרות שסביבה הן שמשפיעות על האופן שבו היא חווה את גופה ואת יחסה אל העולם" (עמ' 651). הפרשנות האחרת מגלמת את רוח התקופה הניאו-ליברלית והקפיטליסטית, שלפיה אורחות חייהן של נשים מתעצבים מתוך בעלות הולכת ומתרחבת של נשים על חייהן ועל גופן; נשים נחשבות, יותר מבעבר, סובייקטיות מחוללות ועצמאיות, רציונליות, מחושבות, מיועדות ובלתי תלויות, אפשרויות רבות פתוחות בפניהן, וכל שעליהן לעשות הוא לבחור מתוכן כצרכניות נבונות. אולם פרשנות זו אף היא אינה מספקת (Beck-Gernsheim, 1996), מכיוון שהיא מתעלמת מכך שהמעבר לאימהות מושפע ממבנים חברתיים, אידיאולוגיות והיררכיות שמצמצמים את מרחב התנועה האוטונומי של נשים רבות (Ginsburg & Rapp, 1991; Himmelweit, 1988; Meyers, 2001; Snitow, 1992). כל אלה חוזרים ומשעתקים את החפיפה בין נשיות לאימהות, המנחילה את התפיסה שלפיה הקמת משפחה באמצעות הולדה או אימוץ היא טקס המעבר היחיד לקבלת תו התקן המשמעותי ביותר בחברה, תו תקן שנתפס כמסמן בלעדי כמעט לאיכויותיה של אישה ולחייה (Meyers, 2001).

צמצום האוטונומיה שתאפשר לנשים לזהות את רצונותיהן ואת היעדרם ולהכריע בשאלת האימהות ואי-האימהות מתבטא גם בתגובות החברתיות שמוקיעות אי-אימהות. תגובות אלו אמנם הולכות ומצטמצמות לאחרונה, אולם הן ממשיכות להכתים את אישיותן וחייהן של נשים שאינן מעוניינות להיות אימהות. רבות מהן ממשיכות להיתפס כנשים "לא אמיתיות", אנוכיות ופגומות, כאנדרטה לכישלון בהשגת מה שנחשב לייעודן המרכזי כנשים (דונת, 2007; ריץ' 2002; Gillespie, 2003).

עם זאת, גם למצב של אי-החלטה, העומד במרכז מחקרנו, אין לגיטימציה, כפי שלמדה המחברת הראשונה מדברים שחזרו ואמרו המשתתפות בקבוצות שהיא מנחה. היעדר הלגיטימציה והמועקה שנלווית אליו, לפחות אצל חלקן, הם שהניעו אותה מלכתחילה להקים את הקבוצה שעליה מתבסס מחקר זה ובכך לפתוח מרחב שמאפשר דיון פתוח בנושא עם נשים שחולקות התלבטויות דומות. אנו מעמידות את היעדר ההרשאה במרכז מחקרנו ומציעות לראות בו לא רק תוצר של אידיאולוגיה פרו-נטליסטית, כפי שאולי היה אפשר לחשוב, אלא פועל יוצא של תמהיל אידיאולוגי שמשלב בין פרו-נטליזם והטרונורמטיביות, שנידונו לעיל, ובין הגיונות חברתיים נוספים: ניאו-ליברליזם ואינדיווידואליזם, ותפיסות חברתיות של זמן וסובייקטיביות. ההשתתפות במצב של אי-החלטה חותרת למעשה תחת כל אלה.

ניאו-ליברליזם ואינדיווידואליזם

רעיון העצמיזם האינדיווידואלי, רעיון מרכזי בתפיסת העולם הניאו-ליברלית, רואה באינדיווידואל אתר אידילי של ריבונות. האינדיווידואל נתפס כסובייקט בעל בחירה חופשית הפועל באופן רציונלי ומחושב כדי לממש את רצונותיו. זוהי תפיסת עולם שבה התמוטט מעמדה של סמכות עליונה, ובני אדם נתונים במרדף אחר משימות והישגים כגון "להיות עצמך" ו"לממש את הפוטנציאל שבך" (Rose, 1996). תחומים שמסדירים שלבי חיים ואת המעברים ביניהם, שהוסדרו בעבר על ידי נוהג ומהלך חיים מובנה, הפכו כעת לנטולי כללים ברורים ומחייבים; אנשים נדרשים לקבל החלטות וליצור את הביוגרפיה שלהם בעצמם, מצב שמכונה בספרות do-it-yourself biography (Woodman, 2009) או choice biography (Beck, 1992). מי שיכול לתפקד באופן אופטימלי במהלך חיים שמאורגן כך הוא הסובייקט הניאו-ליברלי, "הסובייקט הבוחר", זה שיודע מה מטרותיו, שמודע למערך העדפותיו, שמסוגל לקבל החלטות רציונליות ושפועל על פי החלטותיו אלו (רוטנברג, 2018; Gill & Scharff, 2011).

עם זאת, התמהיל המשלב בין אידיאולוגיה פרו-נטליסטית לאידיאולוגיה ניאו-ליברלית ואינדיווידואליסטית שונה במקצת. הרטוריקה הניאו-ליברלית, הטוענת כי האדם הוא אדון לגורלו וכותב במו ידיו את סיפור חייו, מייצרת זירות חברתיות שמטפחות מיומנויות ליצירת אוטונומיה, מסייעות לתרגל את המיומנויות האלה ומתירות לפרט להכריע בנוגע לחייו; אבל בזירת הפריין והילודה, האוטונומיה מצומצמת יותר. אף ששיעור הנשים שאינן הופכות לאימהות הולך ועולה, זו עדיין קבוצה קטנה למדי. נתונים של ה-OECD (2018) מעידים ששיעורים אלו נעים בין 10% ל-20% מכלל האוכלוסייה במדינות שונות, ובכמה מדינות הם נמוכים מ-10%. נראה אפוא כי מרבית הנשים "עושות את 'הדבר הנכון' המצופה מהן – להיות אימא. ואולם ייתכן שכאשר הן פועלות כמצופה מהן בזירת הפריין, הן אינן פועלות כמצופה מהסובייקט הניאו-ליברלי שאמור לקבל החלטות לפי רצונותיו והעדפותיו האישיים.

זמן וסובייקטיביות

זירת הפריין והילודה ממושטרת על ידי שיח "השעון המתקתק". מגיל צעיר נשים לומדות על קיומו של "שעון ביולוגי" שקוצב את טווח הזמן שבו תוכלנה להפוך לאימהות ונחשפות לציפייה שחיינה יאורגנו על פיו, בלי להשתהות ובלי להסס.

כאמור, לצד לוח הזמנים ה"טבעי" הזה יש לוחות זמנים נוספים שנשים נדרשות לפעול על פיהם במציאות חברתית הנשלטת בידי שיח אינדיווידואליסטי, ניאו-ליברלי וקפיטליסטי, מציאות שבה רווחים אתוסים של כיבוש, השגת מטרות וקבלת החלטות בטווח המיידי. כלל השעונים הללו מביאים לסטנדרטיזציה ולהומוגניזציה של מפת דרכים, שנחשבת טבעית, של "מסלול החיים הנכון", ולאורכו פרושות תחנות שבהן נדרש כל אדם לעבור בחלוף הזמן: לימודים, עבודה, נישואין והורות (אמיר, 2016; Lahad, 2009; Elchardus & Smits, 2006).

במציאות חברתית זו, התלבטותן של נשים בנוגע לאימהות עשויה להיתפס כהפרה בוטה של לוחות זמנים "טבעיים" וחברתיים כאחד, כהמתנה שאינה במקומה. ספרות המחקר מלמדת כי המתנה, ללא קשר לסוגיית הילודה ואימהות, מזוהה לעיתים קרובות עם חוסר אונים, היעדר כוח ופרודוקטיביות, תקיעות, מצוקה ופגיעות. המתנה מזוהה

כסממן להיעדר קיומו של סובייקט פעיל, שנתון פסיבית לחסדיו של הזמן ומצפה ש"משהו יקרה" (Israeli-Nevo, 2017; Lahad, 2019). כאמור, מאפיינים אלו נוגדים את האתוס האינדיווידואליסטי, הניאו־ליברלי והקפיטליסטי שלפיו האדם הוא סוכן פעיל שאמור להיות אדון לגורלו ולנווט את חייו בנחרצות לעבר ה"יעד הנכון" וב"קצב הנכון". בין שני ההגיונות החברתיים הללו יש מתחים וסתירות. הראשון מציב בפניו הגבלות, תחנות מעבר ולוחות זמנים שלאורם הוא אמור לפעול, באופן שתוחם את מרחב תנועתו וקוצב את זמני השתתותו באותן תחנות – על אחת כמה וכמה כשמדובר בנשים לאור קיומו של דימוי "השעון הביולוגי" שמתקתק בגופן; ואילו השני מעביר את המסר שלפיו כל האפשרויות פתוחות בפני הסובייקט הניאו־ליברלי.

ההקשר הישראלי: אוטונומיה מוגבלת במיוחד

כאמור, החברה הישראלית מהווה מקרה בוחן מעניין לבחינת קבלת החלטות בנוגע לפריון, שכן לצד היותה חברה משפחתית מאוד שמעלה את האימהות על נס, היא גם עוברת לאחרונה תהליכי אינדיווידואליזציה משמעותיים בזירות רבות, לרבות בזירת האימהות והמשפחה (פוגל־ביזאוי, 2020; Berkovitch & Manor, 2019). רמת המשפחתיות הגבוהה שמאפיינת את החברה בישראל משתקפת בכך שבהשוואה למרבית מדינות ה־OECD, שיעורי הנישואים בישראל גבוהים, שיעורי הגירושים נמוכים וכך גם גיל הנישואים ושיעור הילדים שנולדו מחוץ למסגרת הנישואים, ואילו שיעור הילדים עד גיל 17 המתגוררים עם שני הוריהם גבוה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2020). שיעור הפריון בישראל הוא הגבוה ביותר מבין 35 מדינות ה־OECD ומבין חלק לא מבוטל של המדינות המתפתחות ומדינות המזרח התיכון (וינרב ואחרים, 2018). הדבר נקשר, בין השאר, לכוחות תרבותיים שמעלים את הילדים על נס, כפי שנמצא במחקר שהראה כי הציבור בישראל נוטה לראות בילדים מקור לאושר ולמשמעות החיים: יותר ממחצית הנשאלים סברו שלאנשים שמעולם לא היו להם ילדים יש חיים ריקים (גליקמן ואחרים, 2003). ישראל היא מעצמה בכל הקשור לשימוש בטכנולוגיות רבייה, והיא מטילה הגבלות מעטות על נגישותן ומסבסדת במידה מסוימת את השימוש בהן (Remennick, 2006; Shalev & Gooldin, 2006). גם לכך יש תרומה לשיעור הפריון הגבוה, שכן הדבר מאפשר לנשים רבות, ובהן למי שדחו את הלידה הראשונה לגיל מאוחר יחסית, לממש את אימהותן. כולן יכולות למלא אחר הציווי להפוך לאם על מנת לקיים את מצוות פרו ורבו, שהייתה במקורה דתית. מצווה זו קיבלה תוקף חילוני אידיאולוגי המקושר בתודעה הישראלית־יהודית לשואה וגם לקונפליקט הישראלי־פלסטיני (הרצוג, 2003), שכרוך בו חשש מהפרת המאזן הדמוגרפי. כך הופך הפריון לאמצעי במאבק הלאומי (ברקוביץ, 1999). עם זאת, כאמור, החברה בישראל עוברת תהליכי ניאו־ליברליזציה (פוגל־ביזאוי, 2005; פילק ורם, 2004) שדומים לאלה שהזכרנו קודם. במרבית חלקי החברה, גם אם במידות שונות בקרב קבוצות חברתיות שונות, המוסד המשפחתי עובר אף הוא תהליכי אינדיווידואליזציה. התפקידים המשפחתיים נעשים מעורפלים יותר, ואנשים ככולים פחות להסדרים מסורתיים ולשיקולים קולקטיביים ושואפים לבחור לעצמם את מסלולי החיים המשפחתיים ואת הקצב שבו ינעו בהם (פוגל־ביזאוי, 2020).

שלא כמו במקומות אחרים, תהליכי האינדיווידואליזציה בישראל אינם עומדים בהכרח בניגוד למשפחה ולמשפחתיות אלא להפך, הם הופכים לאמצעי נוסף לחיזוקם. כך למשל לסביבות והומואים גם יחד, המבקשים לחתור אל המרכז החברתי, נאבקים על הזכות למשפחה ולזוגיות מוכרת ובת קיימא ובעיקר על הזכות להורות (Kama, 2011). המשפחה והילודה שומרות על מרכזיותן לא רק מסיבות קולקטיביות לאומיות אלא גם מסיבות אינדיווידואליסטיות הנגזרות משיח הזכויות הליברלי, ובאופן ספציפי יותר – "מהזכות הרגשית לאושר" (גולדין, 2008).

המחקר

במחקר זה ביקשנו לעמוד על חוויית ההתלבטות בנוגע לאימהות בהקשר של התפיסות התרבותיות והתהליכים החברתיים המאפיינים את החברה הישראלית. בפרט, ביקשנו להעמיק את הבנת הסוגיות והדילמות השזורות בהתלבטות של נשים בנוגע לאימהות ולבחון את חוויית ההשתתפות שלהן בקבוצה החלוצית העומדת בבסיס. לשם כך השתמשנו בגישה פנומנולוגית שמתמקדת במשמעויות שקבוצת אנשים מייחסת לחוויית המצויות במרכז המחקר (Grossoehme, 2014).

הליך המחקר

לאחר שהתקבל אישורה של ועדת האתיקה המחלקתית באוניברסיטת בן-גוריון לביצוע המחקר, הפצנו קול קורא המבשר על פתיחת קבוצה לנשים שמתלבטות בנוגע לאימהות. הוא פורסם באתר האוניברסיטה, בפורומים אינטרנטיים המיועדים לנשים, בקרב אנשי טיפול באזור הדרום ובבלוג של המחברת הראשונה. צוין בו כי הקבוצה לא נועדה לספק תשובה "נכונה" לסוגיית האימהות, אלא לאפשר לכל אחת למצוא את הדרך שנכונה לה. עוד צוין כי החומרים שיופקו מהמפגשים הקבוצתיים ישמשו בסיס למחקר. הובהר כי הפרטים המזהים של המשתתפות בקבוצה יישארו חסויים, וכי הן תוכלנה להפסיק את השתתפותן בקבוצה בכל שלב.

בעקבות הפרסום התקבלו עשרים פניות של נשים שביקשו לקבל מידע על הקבוצה. לאחר שקיבלו את המידע נרשמו לקבוצה 11 נשים, ואחת מהן הפסיקה את השתתפותה לאחר המפגש הראשון. בשבועות שקדמו למפגש הראשון, כחלק מתהליך בניית הקבוצה, נערכו מפגשים אישיים עם כל הנשים, ובהם הן הוחתמו על טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר.

כל המפגשים הקבוצתיים צולמו בווידיאו, באישורן של חברות הקבוצה, ובשלב מאוחר יותר תומללו.

איסוף הנתונים וניתוחם

מקור הנתונים העיקרי היה המפגשים הקבוצתיים, עשרה במספר. בניגוד לראיונות אישיים, אשר מבודדים אנשים ובחנים את עמדותיהם והתנהגותם מחוץ להקשר חברתי, מפגשים קבוצתיים יוצרים מרחב חברתי משותף שבו אנשים יכולים לתקשר זה עם זה (Montell, 1999).

מרחב זה מאפשר לצפות בדינמיקה של משאים ומתנים ובתהליכים של הבניית משמעויות ונרטיבים משותפים בשיח הקבוצתי (Lavie-Ajayi, 2014; Kook et al., 2019). הנתונים נאספו משלושה מקורות נוספים: (1) שאלון שמילאו משתתפות המחקר במפגשים האישיים שקדמו למפגשים הקבוצתיים. השאלון כלל שלוש שאלות שנועדו לסייע בתכנון המפגשים הקבוצתיים: כיצד קבוצה העוסקת בהתלבטות לגבי אימהות רלוונטית עבורך? מהן ציפיותיך מההשתתפות בקבוצה? מה יהפוך את ההשתתפות בקבוצה למשמעותי עבורך? (2) שאלון משוב שמולא בסיום המפגש הקבוצתי האחרון, שנועד לבחון את משמעות ההשתתפות בקבוצה עבור הנשים; (3) בדיקת סטטוס ההתלבטות בפרספקטיבה של זמן: כדי ללמוד על מצבן המשפחתי של המשתתפות ועל מהות התלבטותן ממרחק של זמן, נשלחו להן במייל שאלות בנושאים אלו ארבע שנים לאחר סיום המפגשים הקבוצתיים.

הנתונים נותחו באמצעות ניתוח תמטי, על פי השלבים שמציעות וירגיניה בראון וויקטוריה קלארק (Braun & Clarke, 2006). מאמר זה מציג שלוש תמות בולטות שעלו בניתוח: (1) מוטיבציות להשתתפות בקבוצה; (2) טיפולוגיות של התלבטות; (3) יתרונות וחסרונות הגלומים בהישארות בעמדת התלבטות בנוגע לאימהות.

משתתפות המחקר

במחקר לקחו חלק עשר נשים שאינן אימהות. כולן נכחו בתשעה מפגשים לפחות מתוך עשרת המפגשים הקבוצתיים.

טווח הגילים נע בין 25 ל־41. כל הנשים היו ישראליות־יהודיות; שלוש מביניהן ממוצא מזרחי, שש ממוצא אשכנזי, ואחת ממוצא משולב. בעת קיום המפגשים חמש היו רווקות, שלוש היו בזוגיות ללא נישואין ושתיים היו נשואות; מבין עשר המשתתפות, שתיים גרו בקבוצות שיתופיות שעוסקות בחינוך. חמש הגדירו עצמן כחילוניות, אחת כאתיאיסטית, אחת כדתייה, ושלוש לא הגדירו עצמן בהקשר זה. שמונה מהנשים הגדירו את זהותן המינית כהטרנסקסואלית, אחת הגדירה עצמה א־מינית, ומשתתפת נוספת ציינה שאין לה תשובה חד־משמעית.¹

תיאור המפגשים הקבוצתיים

המפגשים נערכו אחת לשבוע, ארכו שעה וחצי כל אחד, והוקדשו לדיונים בתכנים שבחרה המנחה בהתבסס על ממצאי מחקריה בנושא ילודה ו(אי־)אימהות (דונת, 2007, 2013) ועל תכנים שעלו מהשאלונים שמילאו המשתתפות בראיונות האישיים. תכנים אלו כללו סוגיות שנקשרות להתלבטות ביחס למימוש האימהות, כגון חששות מתגובות הסביבה להחלטה להישאר לא־אם ודרכי התמודדות אפשריות עימן, חרטה מהישארות באי־אימהות וחרטה ממעבר לאימהות.

1 אף שהטרנסקסואליות לא הייתה קריטריון בבחירת המשתתפות בקבוצה, מרביתן היו הטרנסקסואליות. קבוצות נוספות שהתקיימו בין השנים 2016-2021 שלא בהקשר מחקרי כללו גם נשים שזיהו את עצמן כלסביות וכביסקסואליות.

סוגיות אתיות

בשל האידיאולוגיה הפרו-נטליסטית המושרשת בישראל, ריחפה מעל הקמתה של הקבוצה סוגיה אתית: מנחת הקבוצה היא אישה שאינה מעוניינת להיות אימא, והיא מזוהה ציבורית עם עמדה זו. לאור זאת, מנחת הקבוצה הבהירה הן במפגשים האישיים הן במפגש הקבוצתי הראשון שהמרחב הקבוצתי לא ישמש לתעמולה נגד אימהות, היות שהתפיסה העומדת בבסיס הקבוצה היא כי לכל אישה נתונה הבעלות על גופה, על חייה ועל החלטותיה. עוד הובהר למשתתפות כי מטרת הקבוצה אינה ליצור האחדה בין נשים, אלא להכיר בשונות הקיימת ביניהן. עם זאת, המפגשים נוהלו מתוך מודעות של המנחה למיקומה בפן האישי והציבורי ולהשפעתו הפוטנציאלית על המשתתפות.

טרם כתיבתו של המאמר, כל המשתתפות במחקר הוזמנו לבחור את השם שבו יצוטטו דבריהן. חלקן ביקשו לשמור על שמן האמיתי, ואחרות העדיפו לבחור לעצמן שם בדוי.

ממצאים ודיון

כאמור, נשים שנרשמו לקבוצה הוזמנו למלא שאלון קצר ובו השאלה "כיצד קבוצה העוסקת בהתלבטות לגבי אימהות רלוונטית עבורך?". מהתשובות עולה בכירור תחושת בדידות בעמדה של התלבטות ואי-החלטה.

"אני לא מכירה אף אחת כזאת חוץ ממני"

להלן דוגמאות לתשובות שנכתבו בשאלון המקדים:

אביגיל (בת 34, נשואה): אני מתלבטת כבר שנים. [...] מחוץ לרשת אין בכלל מקום להתלבטות או שההתלבטות היא וירטואלית או בבית עם בן-הזוג [...].
נוגה (בת 32, נשואה): מעניין אותי לדבר עם/לשמוע בחורות אחרות שאולי חושבות כמוני לגבי הנושא. כרגע אני לא מכירה אף אחת כזאת חוץ ממני.

הצורך בקיומה של קבוצה שעוסקת בהתלבטות עלה גם במהלך המפגשים עצמם. כך למשל אמרו ענבל ורותם במפגש הראשון, במהלך סבב תיאום הציפיות הראשוני:

ענבל (בת 27, בזוגיות): בגדול, הציפייה שלי היא שבניגוד לדעות שאני שומעת מחברות שלי ושאני מכירה אותן ושיש להן דעות מאוד מסוימות – אז לשמוע פה כמה שיותר וגם להבין באמת מאיפה אתן מגיעות ואולי משהו שמישהי תגיד ייתן לי את הכלי, יכולין אותי לכיוון שיותר מתאים לי. רק לשמוע כמה שיותר, ושכמה שיותר תהיו פתוחות וכנות. ולהבין אתכן. אז נראה לי שזה יעזור לי ולכולנו, זה יהיה חיובי באופן כללי.
רותם (בת 30, רווקה): אני מרגישה שרוב הלחץ שמופנה – כלפיי בכל אופן – או כלפי היריון, הוא ברוב המקרים מגיע מ'שבט הנשים'. במיוחד בחברה המזרחית מעמד הביניים שאני מגיעה ממנה, וזה נורא טוב לי לראות כאן את כל המגוון הזה.²

2 ההדגשות בטקסט מסמנות הדגשות שעשו הנשים עצמן בעת שדיברו במפגש הקבוצתי, באמצעות הרמת קול או משיכת מילים.

דברים אלו חושפים את דרך פעולתו של השיח ההגמוני, הנוטה לבודד נשים זו מזו ולהביא לכך שרבות חושבות שהן היחידות המתלבטות בנושא. מתוך כך הן גם עשויות להיות נתונות להשפעה ניכרת מצידם של בן או בת הזוג ומצידה של החברה, באופן שמעמעם את רצונותיהן וצורכיהן שלהן. מכאן שהשתתפות בקבוצה נבעה בין היתר מהגילוי שיש נשים נוספות שמתחבטות בעניין, ומהציפייה שהמפגש והשיחות איתן יאפשרו היכרות קרובה יותר עם השאלות שהן שואלות את עצמן.

תשובותיהן של חברות הקבוצה לשאלה בדבר הרלוונטיות של הקבוצה עבורן מלמדות כי שיח הטרונומטיבי ופרו־נטליסטי, כמו כל שיח הגמוני אחר, פועל באמצעות נטורליזציה של מהלך החיים והאופן שבו מתבצע המעבר משלב חיים אחד למשנהו. במקרה זה, המעבר לאימהות נתפס ככזה שנעשה באופן טבעי ואינו דורש מחשבה או שיקול דעת. כך, גם אם רבות מבין המשתתפות לא הביעו התנגדות לאימהות, הן התנגדו לתפיסה שרואה בה ציווי שאינו דורש חשיבה, התדיינות בינן לבין עצמן וקבלת החלטה. בהקשר זה ציינה נעמי (בת 27, בזוגיות): "אני] מגדירה את עצמי כאישה שלא מעוניינת בילדים. בן זוגי עם הזמן מתחיל לחשוב בשונה ממני לגבי דור ההמשך. [אני] מפחדת להשתכנע ממנו בסופו של דבר ללא מחשבה מעמיקה מבחינתי".

הצורך לבחון את הדברים ניכר בדבריהן של משתתפות נוספות שהדגישו כי לא משנה מה תהיה הכרעתן בסופו של דבר – מה שהן מבקשות הוא בעיקר לוודא שאינן נסחפות באופן "טבעי" לאימהות וש"הפכו כל אבן" לפני שהכריעו בנושא.

המשאלה "להפוך כל אבן" עשויה לשאת משמעויות שונות כשהיא נבחנת מבעד לעדשה של הגיונות ניאוא־ליברליים ומבעד לעדשה של הגיונות פרו־נטליסטיים. דרך עדשת ההגיונות הניאוא־ליברליים נראה כי מדובר בהתגלמות מושלמת של סובייקטית ניאוא־ליברלית שמפגינה יכולת מובהקת לממש את בחירותיה האוטונומיות, שמסתמכת על עצמה ומקבלת עליה את מלוא האחריות לרווחתה ולשלומה (רוטנברג, 2018). לעומת זאת, דרך העדשה של הגיונות פרו־נטליסטיים, נשים שמבקשות "להפוך כל אבן" בניסיון לברר אם הן מעוניינות להיות אימהות מאתגרות את הציפייה החברתית שהן תהפוכנה לאימהות באופן מובן מאליו, שכן בעצם היותן "נקבות" מקודד לכאורה רצון אינהרנטי ללדת ולגדל ילדים; זוהי ציפייה שכמעט אינה מותירה אפשרות לראות במעבר לאימהות תוצר של החלטה (Donath, 2015a, 2015b). אם תקבלנה את החלטה ה"נכונה", תפעלנה על פי שני הציוויים כאחד; זוהי דרך לשמר את הציווי הפרו־נטליסטי בעידן הניאוא־ליברלי. אולם כפי שנראה בהמשך, התמקמותן של הנשים בעמדת התלבטות, וכפירתן בציפייה שיכריעו מייד בעניין, חותרת תחת שני הציוויים הללו גם יחד.

3 ספרה של בטי פרידן *The Feminine Mystique* (Friedan, 1963) – הגם שאינו חף מביקורת, שהופנתה כלפיו בצדק – היה מן הראשונים שחשפו עד כמה נשים עשויות להיות מבודדות בבתיהן בתחושה שדבר מה בעייתי אצלן, באופן פרטי, בשעה שמדובר ב"בעיה שאין לה שם" שמושגות לפניה נוספות ומעוגנת בהסדרים חברתיים־כלכליים.

טיפולוגיות של התלבטות: "אני לא רוצה להיות אימא, ובכל זאת מתלבטת אם להיות"

ההבנה שנשים ניצבות בפני מנעד רחב של אפשרויות התבהרה במהלך המפגש השישי, לאחר שנעשתה כברת דרך בהיכרות הקבוצתית עם מהותה של ההתלבטות עבור כל אחת מהמשתתפות. מתוך השיח הקבוצתי עלתה טיפולוגיה אחרת, עשירה ומורכבת יותר מזו שמוצגת בספרות המחקר:

1. אני יודעת שאני רוצה להיות אימא, ובכל זאת מתלבטת ושוקלת אם לעשות זאת (למשל בשל חששות מהשלכותיה של אימהות או מנסיבות חיים שמבחינת האישה הן אינן אופטימליות לגידול ילדים).
2. אני יודעת שאינני רוצה להיות אימא, ובכל זאת מתלבטת ושוקלת אם לעשות זאת (למשל בשל לחצי הסביבה, הסטיגמות הנלוות לאי-אימהות, חששות מתחושת חוסר שייכות ומגיל הזקנה ועוד).
3. אינני יודעת אם ברצוני להיות אימא או להישאר לא-אימא.

את האפשרויות האלה גיבשו המשתתפות בעקבות דבריה של נוגה, שאמרה "אני מרגישה שאני לא רוצה. לגמרי. ועדיין אני בהתלבטות". אמירתה התבהרה יותר במפגש התשיעי, שבו התקיימו חילופי הדברים הבאים:

נוגה (בת 32, נשואה): אני רוצה לשאול אתכן משהו כי אני מה זה מבולבלת עכשיו. אני הבנתי בזמן האחרון שאין לי התלבטות יותר. אני הבנתי שאני לא רוצה. אבל אז הבנתי שזו לא ההתלבטות. שיש שתי התלבטויות: אם אני רוצה או לא רוצה, וזה החלטתי שאני לא רוצה; אבל יש עדיין התלבטות אם אעשה את זה או לא [בחדר נשמעות קריאות "ואו", ומשתתפות מהנהנות]. עדיין לא ברור לי לגמרי. יכול להיות שאני אעשה את זה למרות שהחלטתי שאני לא רוצה. אז עכשיו על כל השאלות האלה אני לא יודעת איך לענות.

רותם (בת 30, רווקה): הרסת אותנו עכשיו.

אביגיל (בת 34, נשואה): את אומרת את אותו הדבר שאומרת ניצן.

ניצן (בת 33, בזוגיות): כן. לחלוטין.

מנחה: נראה שיש לא מעט שכבות להתלבטות; מילה אחת עם המון שכבות תחתיה. ראיתי, ניצן, איך מה שנוגה אמרה עשה לך סדר.

ניצן: זה עשה לי טינג [עושה תנועה עם הידיים שהאסימון נפל; המשתתפות צוחקות].

ענבל (בת 27, בזוגיות): אני ממש הזדהיתי עם מה שנוגה אמרה, שאני לא רוצה ויש מצב עדיין שאני אעשה. היה מעניין להקשיב.

בחלוף שבוע, במפגש הקבוצתי האחרון, נאמרו הדברים הבאים:

ניצן (בת 33, בזוגיות): אני הסתובבתי כל השבוע עם נורה ענקית מעל הראש. טינג! יצא לי איזה שלוש פעמים להישאל השבוע "נו, מה עם ילדים?" ואז אמרתי את המסקנה שהגעתי אליה והרגשתי מאוד טוב עם עצמי. שזה בגדול: שאני יודעת שאני לא רוצה, אבל עכשיו אני צריכה להחליט אם אני אעשה את זה בכל זאת.

דלית (בת 31, רווקה): ככה אמרת לאנשים ששאלו אותך?
ניצן: אני ממש ממש מרגישה שזה... זאת פשוט תשובה נהדרת.
מנחה: איך הם הגיבו?

ניצן: אני ישר צריכה כמובן להתנצל ולהסביר ולהרחיב, ושלא ירחמו עלייך שאת לא רוצה ושתעשי משהו בניגוד לרצונך וכזה, אבל... אני אומרת שזה ממש משחרר אותי. אני חושבת שזה נותן לי המון המון חופש, התשובה הזאת.
אביגיל (בת 34, נשואה): זה ממש מעניין אם מבחינת הסביבה הם חושבים שעדיף שתעשי אף על פי שאת לא רוצה. עד כמה ההתניה הזאת שחייבים לעשות ילדים היא חזקה.

ניצן: אה... תלוי את מי את שואלת.
אביגיל: היו כאלה שאמרו לך "יופי!" [מוחאת כף], "כל הכבוד!"?
ניצן: אף אחד לא יגיד לי יופי, זה יותר "אוי", בעיקר. זה בעיקר הקטע של "אוי" - "אוי, למה את לא רוצה", ומצד שני זה "אוי" שאת הולכת אולי לעשות משהו שאת לא רוצה. זה "אוי" כך או כך מבחינת אנשים.

ציטוטים אלו מלמדים כיצד חברות הקבוצה נשאו ונתנו עם המשמעויות של התלבטותן, וכיצד יצרו נרטיבים אישיים של היעדר החלטה במהלך הדיונים הקבוצתיים. חילופי הדברים הללו מחייבים התבוננות מעמיקה יותר במצב שבו נשים עשויות להפוך לאימהות גם כשאיןן חפצות בכך, בשל לחצים שמופעלים עליהן בסביבתן. מחקרים קודמים (Donath, 2015b) אכן הראו שלעיתים נשים שאינן רוצות להיות אימהות עשויות להיות חשופות לניסיונות שידול מבית ומחוץ באופן שמקשה עליהן להיות עקביות בהחלטתן ולחיות בהתאם לרצונותיהן. חלקן מתמודדות עם מציאות שבה הן נאלצות להדוף מדי יום שידול ישיר וגלוי או עקיף וסמוי להיות אימהות בעל כורחן. כך, גם אם בהחלטה להפוך לאם יש פוטנציאל להתגלמותה של אותה סובייקטיבית שכותרת במו ידיה את הביוגרפיה שלה, התהליך כולו מעלה שאלות בכל הנוגע לגבולות האוטונומיה שלה כאישה שהיא חלק מזוגיות ומן החברה.

התרחשות שונה תיארה ניצן, שהפכה לאימא שנים אחדות לאחר שהסתיימו מפגשי הקבוצה. עמדתו של בן זוגה אמנם הייתה שונה משלה - הוא רצה להיות אבא - אולם לתחושתה היא לא הייתה נתונה לניסיונות שידול מצידו, כך שההחלטה נותרה בידיה. היא החליטה להפוך לאימא אף שלא רצתה להיות אם. החלטתה עשויה לבלבל, מתוקף הפרשנות שלפיה היא הייתה נתונה תחת כפייה. אולם כבר בעת מפגשי הקבוצה, וגם כיום, ניצן עמדה על כך שעשתה את השימוש המורכב ביותר במהותה של אוטונומיה; היא סבורה שאפשר לשלב בין היעדר רצון באימהות ובין חדווה שקשורה לזוגיות ולילדה שנולדה. את החדווה הזאת היא מייחסת לתחושת הבעלות הכרוכה בידיעתה את עצמה ולהבנה כי היעדר הרצון המתמשך שלה להיות אם זוכה לכבוד, גם כשבפועל הסטטוס שלה השתנה ל"אימא".

האפשרות שנשים תהפוכנה לאימהות ועדיין תגדרנה עצמן כמתלבטות בעניין עלתה גם במהלך ההתכתבויות שהמחברת הראשונה ערכה עם המשתתפות ארבע שנים לאחר תום המפגשים כדי לבחון את הגדרותיהן להתלבטות שלהן כיום. הקשר עם אחת המשתתפות

אבד, ולכן התקבלו תשובות מתשע מהן. מתוך אלה, שש כתבו שלא הפכו לאימהות – חציין ציינו שהן עדיין מתלבטות בשאלת האימהות וחציין ציינו שהחליטו לוותר עליה. מבין שלוש הנשים שהפכו לאימהות, שתיים המשיכו להגדיר עצמן כמתלבטות. כך הן כתבו:

ניצן (בת 37, בזוגיות): אולי יפתיע אותך, אבל תשובתי היא לא מתלבטת כבר, אבל עדיין מחזיקה בזהות של מתלבטת (מקווה שזה נשמע לך הגיוני).
נוגה (בת 36, נשואה): בזמנו חשבתי שיתכן שאבחר לעשות את זה אפילו שאני לא רוצה. בסוף קרה שבכלל לא בחרתי – זה קרה במקרה והתגלגל ככה... אז נכון שלכאורה אין פה יותר התלבטות אם להיות אמא או לא – זה כבר קרה. אבל בגלל שמעולם לא החלטתי, וגם היום אני לא יכולה להגיד מה הייתי בוחרת – אני עדיין מגדירה את עצמי כמתלבטת.

דבריהן מראים שהחלוקה ל"אימהות" ול"לא-אימהות", וכן החלוקה ל"רוצה להיות אימא" ול"לא רוצה להיות אימא", אינן בינריות. הן עשויות להיות גמישות ומרובות משמעויות אף שהדבר אינו תואם בהכרח את הגדרתן העצמית של נשים ואת עמדותיהן כלפי אימהות; עשויה להתרחש הצלבה ואינטגרציה בין קטגוריות שנתפסות כבינריות. נשים עשויות לשנות את הסטטוס שלהן מ"לא-אם" ל"אם" כאשר נולדו להן ילדים או כאשר אימצו ילדים, ועדיין להמשיך להתייחס לעצמן כאל מתלבטות או כאמביוולנטיות. ממצאי המחקר מלמדים אפוא שאי-אפשר למיין את משתתפות המחקר לפי קטגוריות שמבחינות בין "מחליטות אקטיביות" ל"מחליטות פסיביות" (Gillespie, 1999; Settle & Brumley, 2014), מאחר שעצם השתתפותן בקבוצה מעידה שביקשו לוודא עם עצמן כי אינן נסחפות להכרעה כלשהי בלי ששקלו אותה היטב. כשאנו טוענות כי את המשאלה לברר ולמפות עמדות אין למסגר כ"שיבה פסיבית על הגדר", אין בכוונתנו לטעון שהיא משקפת מופע של אקטיביות; אנו מציעות שמלכתחילה יש לחלץ את השיח מן השיפוטיות הערכיים שגלויים לעצם התיוגים "אקטיביות" ו"פסיביות", ולעמוד על האופן שבו הנשים עצמן מפרשות את מעשיהן.

על רווחים ומחירים בהישארות בעמדה מתלבטת: "אני קצת רוצה לרצות" להיעדר היכולת להכריע בשאלה אם להפוך לאם או להישאר לא-אם עשויות להיות השלכות מהותיות על חייה של אישה. חוסר הידיעה עשוי להשפיע על רווחתה הרגשית, על דימויה העצמי וכן על מיקומה במשפחה, בקהילה ובחברה ככלל (Meyers, 2001). לפיכך אפשר היה להניח שנשים שנמצאות בעמדת התלבטות תשאפנה להיחלץ בהקדם האפשרי מעמדה זו, אולם בהנחה הזאת תומכים ממצאי המחקר באופן חלקי בלבד. אנו זיהינו שלוש עמדות כלפיהן מצב הדברים הזה:

1. רצון להיחלץ מעמדת התלבטות ולהפוך לאימא
2. רצון להיחלץ מעמדת התלבטות ולא להפוך לאימא
3. היעדר רצון להיחלץ מעמדת התלבטות

חלק מהנשים אכן ביטאו כמיהה להיפטר מהעול הנלווה להימצאות בעמדת התלבטות, כפי שמשקף מדברים שאמרה ניצן (בת 33, בזוגיות) כבר במפגש הראשון, שבו עסקנו בתיאום ציפיות בין המשתתפות בקבוצה: "הציפייה שלי מזה, מהתהליך – יש לי איזה ציפייה פנימית שאני אצא מכאן רוצה ילדים, כי זה הרבה יותר קל בחברה שלנו. כאילו אני קצת רוצה לרצות [מחיכת]". דבריה של ניצן מזכירים אמירות שעלו במחקרן של ג'יין מארי מאהר וליז סו'ר (Maher & Saugeres, 2007), ששיקפו את כמיהת הנשים לכך שתשוקה להיות אימהות "תכה בהן" ותסייע להן להחליט בנושא. הממצא המלמד שנשים שאינן מעוניינות להיות אימהות עשויות לכמוה לכך שיתעורר בהן רצון לאימהות מראה כי בניגוד למסר שנשים מקבלות כבר בצעירותן, לא ככולן מפעפע באופן טבעי "אינסטינקט אימהי"⁴.

לצד המשאלה ש"יכה בי הרצון להיות אימא", היו שייחלו להיחלצות מעמדת התלבטות ולקבל את היעדר רצונן להפוך להיות אימהות. קרי, כבר במפגשי הקבוצה הן הבינו שאינן מעוניינות להיות אימהות, אולם נותרו בלית ברירה בעמדת התלבטות משום שהתקשו להשלים בשלב זה עם היעדר הרצון ללדת ולגדל ילדים, על השלכותיו. ממצאי המחקר מלמדים שהתמונה מורכבת עוד יותר. אף שעמדת התלבטות כרוכה במועקה לא מבוטלת, לצד המשאלה להיחלץ ממנה – לכיוון זה או אחר – עלה לקראת סיום המפגשים הקבוצתיים גם היעדר רצון להיפרד ממנה:

מנחה: מישהי רוצה לומר משהו על היתרונות – אם יש – שבהתלבטות? בלהתייחס לעצמך כמתלבטת?

נוגה (בת 33, נשואה): ביחס ללא להחליט?

מנחה: כן.

נוגה: ברור. בשביל כולנו זה הדבר הכי טוב.

מנחה: אמרי בשם עצמך?

נוגה: לא, לכל מי שקוראת לעצמה מתלבטת. יש בזה הכי הרבה יתרונות כי למי שקוראת לעצמה מתלבטת קשה עם ההשלכות של כן, קשה עם ההשלכות של לא – אז זה המצב הכי טוב שאפשר להיות בו. כי קשה מדי בשני המצבים האחרים.

נעמי (בת 27, בזוגיות): כמו שניצן אומרת, אתה פשוט לא לוקח אחריות.

אביגיל (בת 34, נשואה): אבל זה גם לא מקום נעים להיות בו. אני מתעבת את המקום הזה.

דפנה (בת 41, רווקה): כמו שניצן אמרה במפגש הראשון – שהיא רוצה לרצות, אני חושבת שאני לפחות, אם אני אחליט שלא אז אני מסומנת באיזשהו אופן. יסתכלו עליי, זה כבר לא זאת שמתלבטת אם היא רוצה ילדים – זו זאת שהחליטה שהיא לא רוצה ילדים. מה זה אומר עליה. עדיף לרצות. יש על זה מטען.

4 דברים אלו נוגעים בסוגיה של הבניית זהות נשית שאיננה כוללת אימהות, או שכדי שתכלול אימהות או רצון לאימהות צריך להתרחש פלא, "נס משמיים", שפתאום תכה בהן תשוקה עזה לכך. אפשר לראותה כחלק מסוגיה רחבה יותר של פיתוח זהות הכוללת חריגה מהנורמה, ולהשוותה למקרים דומים כגון הומוסקסואליות או רווקות מאוחרת. בשל קוצר היריעה לא נוכל להרחיב כאן בעניין.

ניצן (בת 33, בזוגיות): כשאת מתלבטת את עדיין בשוליים של החברה, ואם את מחליטה שלא אז את כבר אאוטסיידרית.

מנחה: אני יכולה להבין את הקושי שבפרידה מעמדה של מתלבטת אם להבנה שאני לא רוצה להיות אימא יש השלכות.

אביגיל: ההשלכות של להביא ילדים הן הרבה יותר מפחידות [צוחקת].

מנחה: אני לא יודעת, אני מניחה שלכל אחת מכן כאן יש את המאזניים שלה.

אביגיל: אני מניחה שעל כולן פה חושבים שהן מוזרות והזויות - אז עם זה אנחנו דווקא רגילות להתמודד.

מנחה: אבל אולי כמו שדפנה אומרת, כרגע חושבים "את [בפוטנציאל להיות] מוזרה" ויש שלוש נקודות אחרי זה. זה עשוי להיות שונה מ"את מוזרה" שאחריו יש סימן קריאה. אני לא יודעת. אולי. [...] מישהי רוצה לומר משהו נוסף על כך או על היתרונות שיש עבורה בהישארות בעמדה של התלבטות?

אביגיל: זה נעים. זה לאכול את העוגה ולהשאיר אותה שלמה. לא להחליט מאפשר את האופציה לעיתים לחשוב ככה ולעיתים לחשוב ככה, איך שנוח לי.

מנחה: לך יש רצון להיפרד ממנה?

אביגיל: לפרקים [צוחקת]. כי זה נורא נוח ונעים. עוד לא הגעתי למקום שאני יכולה להגיד "אני רוצה להיות אימא" או "אני לא רוצה להיות אימא". לעתים זה יותר לכיוון של אני לא רוצה, אבל נוח לי לשים כוכבית של "כרגע".

ניצן: אני חושבת שאמרתי את זה במפגש הקודם, שיש משהו בעמדה של מתלבטת שזו עמדה כשלעצמה. זה לא רק מורכב מלא להחליט, לא להתחייב לאף פוזיציה, אלא שזו עמדה פריבילגית של לדבר על הדברים ממקום אחר. יש לי התבוננות על המציאות שהיא לא מכאן והיא לא מכאן, אלא ממקום אחר. כאילו קצת מלמעלה. אני מרגישה שתפיסת העצמי שלי כמתלבטת היא תפיסה שלמה. זה מאפשר לי להתבונן על הדברים בפטרונות, על כל השאר [צוחקת]. יש משהו בפוזיציה הזו עצמה, שאת יכולה להמשיך להתלבט כל החיים. זה ממש מגניב. מלבד הפאקינג שעון ביולוגי הזה, זה היה אחלה. [...] והבנתי, שחלק מלהיות מתלבטת זה אולי גם לכוון לעצמי מציאות שבה אני בוחרת יותר טוב. שגם בזה אפשר להמשיך ולהתלבט, שאולי יש יותר זמן, שאפשר לפתוח במשא ומתן גם על המתי הזה. ואז אם ממשיכים את ההתלבטות גם בהחלטות הקטנות - כמו בכמה ילדים מדובר וכולי - לי זה מקל קצת את ההתלבטות הגדולה. [...] אני חושבת שאני קצת בתהליך של ריקליימינג. ריקליימינג על ההתלבטות.

הדיון המוצג לעיל מראה שעמדת ההתלבטות נושאת בעיני חלק מהמשתתפות לא מעט יתרונות. מחוץ לה ממתינה חברה שמצפה למעשים ולהוכחות, בין היתר בשם האתוס הניאו-ליברלי התובע חתירה אל היעד וכיבושו, בשם אותו טיפוס אידיאלי ניאו-ליברלי של "האדם הבוחר", ובשם האתוס הפרו-נטליסטי ואידיאולוגיות מגדריות.

אחד היתרונות שהועלו הוא שהישארות בעמדת התלבטות מאפשרת "להישאר מתחת לרדאר" של מכבש הלחצים והשיפוטיות. בחברה המבקרת נשים שמצהירות כי אינן מעוניינות להיות אימהות, האמירה "אינני יודעת עדיין" מאפשרת להשהות את שיגורם של

חיצי ביקורת ישירים.⁵ אמירה שכזאת עשויה גם להפחית את הסיכוי שנשים שמתלבטות תומרנה בכוחנות מהיותן סובייקטיות ששואלות את עצמן שאלות כשהכול עוד פתוח, ותהפוכנה לאובייקטיות שנתונות להפצרות ולניסיונות שידול ושכנוע מצידם של אחרים לשנות את הכרעתן אם תבחרנה שלא להיות אימהות.

במובן זה אפשר לראות בהשתהות במצב ההתלבטות אקט של קונפורמיות בעל כורחה; שהרי "להישאר מתחת לרדאר" פירושו גם להישאר בארון על מנת שלא לחשוף תפיסות שאינן לגיטימיות. אין הכוונה לקונפורמיות שפירושה אימוץ של תפיסות מקובלות, אלא לפעולה אקטיבית שמטרתה להגן על הסובייקטיות ועל יכולתה להמשיך לפקפק ולשאול שאלות.

יתרון נוסף שעלה מדברי חלק מהמשתתפות הוא שעמדה זו מאפשרת לשמור על כל האפשרויות פתוחות ולהרחיב את גבולות האוטונומיה. התלבטות מאפשרת לדמיון להתרוצץ לכל הכיוונים בלי שיהיה צורך לקרקע אותו בהחלטה בעלת השלכות מוחשיות, בלי שיידרשו מעשים אקטיביים שנובעים מכל החלטה: אם ההחלטה היא להפוך לאם – ייתכן שיהיה צורך להפסיק להשתמש באמצעי מניעה או להתחיל לברר בנוגע לתרומת זרע, לפנות לבדיקות גינקולוגיות, להתחיל לקחת תוספי מזון שיגדילו את הסיכוי להיריון, לבחון אפשרויות לשינויים במקום העבודה, לחשוב מחדש על אזור המגורים (חיפוש מגורים שקרובים לגני ילדים ועוד), להביא בחשבון שיקולים שעניינם אפשרויות פרנסה ועוד. אם ההחלטה היא להישאר לא־אם – ייתכן שיהיה צורך לצאת בהצהרות ברורות, ולכן תידרש התארגנות פנימית שתאפשר להתמודד עם ההשלכות מצד המשפחה, החברים ומקום העבודה. ייתכן שמעטה תהייה משמעויות אחרות למפגשים רומנטיים ומיניים שיחייבו להבהיר כוונות כבר בתחילתם ותידרש בחינה מחודשת לגבי אמצעי מניעה, ייתכן שיהיה צורך לחשוב מחדש על החיים בישראל, שבה אי־אימהות נוטה למשוך ביקורת גלויה יותר מאשר במדינות אחרות, ועוד.

מן הדברים עולה ששמירה על כל האפשרויות פתוחות מאפשרת לפרק את ההתלבטות ליחידות קטנות יותר מהשאלה האחת "רוצה או לא רוצה להיות אימא". במובן זה, עמדת התלבטות מאפשרת לנשים לעמוד על מגוון סוגיות שנקשרות לתפיסות פרו־נטיליסטיות והטרונורמטיביות רווחות, ובתוך כך לזהות את ההעדפות והרצונות האישיים שלהן.

נקודה חשובה נוספת היא ההתייחסות לזמן והאופנים שבהם ראו המשתתפות את התפקיד שהוא ממלא בהחלטה ובאי־ההחלטה שלהן להפוך לאימהות. מדבריהן עולה ששמירה על כל האפשרויות פתוחות משמעה לקיחת בעלות על הזמן. לדברי אמל ג'מאל, "חלוקת הזמן, מיונו והפיכתו לכלי התייחסות משקפים [...] יחסי כוחות בין קבוצות של בני אדם. הסובייקט הממייץ כופה, באמצעות חלוקת הזמן שלו, סוג של יחסים עם בני אדם אחרים" (ג'מאל, 2008, עמ' 354). בהתייחס לזירת הילודה והאימהות, משמעות דבריו היא שזמן של נשים אינו נתפס כמשהו שאמור להימצא בידיהן; לא להן להכריע אם להשתהות ולהמתין, משום ש"הביולוגיה" והחברה נתפסות כבעלי הלגיטימיים היחידים והן שאמורות להכריע ש"הגיע הזמן" להפוך לאם. כל מערכת יחסים אחרת בין נשים ובין

5 זאת לעומת נשים שמתמודדות עם בעיות בפריון ועל כן זוכות לחסד, במידה מסוימת – גם משום שהן מפגינות רצון להיות אימהות ונכונות הקרבה אם הן פונות לטיפול פוריות, וגם משום שהאי־אימהות היא בעל כורחן ואינה בשליטתן.

זמן בהקשר זה נוטה להיות ממוסגרת במונחים קפיטליסטיים של "בזבוז". זהו זמן שנחשב חסר תוחלת, וערכו של ההווה נתון לפיחות (Lahad, 2019).

מכאן שבהקשר של בעלות על זמן, סוגיית ההישארות בעמדת התלבטות אינה דבר של מה בכך בחברה שאת מקצביה מכתיבים הגיונות קפיטליסטיים, ניאורליברליים, פרו-נטליסטיים והטרונורמטיביים; בחברה שמחייבת להפגין נראות של התקדמות לעבר ההכרעה "הנכונה" ובמקצב "הנכון" (אמיר, 2016). היא גם לא דבר של מה בכך בחברה שנוטה לייחס לנשים עמדה מהותנית של המתנה: "מאז ומעולם נתפשות הנשים כדמויות מצפות: מצפות לפנייה, מצפות לווסת, מחשש פן לא תופיע, מצפות לגברים שישוּבו הביתה משדה הקרב, מן העבודה, מצפות לילדים שיתבגרו, מצפות ללידת ילד חדש, או להפסקת הווסת" (ריץ', 2002, עמ' 67-68).

ממצאי מחקריהן של כנרת להד (Lahad, 2019) ועתליה ישראל-נבו (Israeli-Nevo, 2017) מראים כיצד המתנה או השתהות, "לקחת את הזמן" בלי לשעוט לעבר המצופה מאיתנו, עשויות לטמון בחובן התעקשות לבעלות על הזמן ועל החלטות באופן שמשבשח לחלוטין תפיסות ליניאריות פטריארכליות שלפיהן הזמן נע לעבר "המעשה הנכון" או "המופע הנכון" של הגוף. במובנים אלו, משאלתן של כמה מהמשתתפות להיותר במצב של אי-ידיעה ושל אי-התמיינות לקטגוריות "רוצה להיות אימא" או "לא רוצה להיות אימא" חותרת תחת כמה מהגיונות היסוד בחברה בת זמננו.

במהלך הדייגים הקבוצתיים דנו המשתתפות גם בדרכים השונות להיות אימהות, אולם הסוגיה לא תיבחן במאמר זה. מחקרים נוספים נדרשים לבחינת המשמעויות שנשים שמתלבטות בנוגע לאימהות מעניקות לרעיון של היות אימא. מחקרים כאלה עשויים להעשיר את הבנותינו בנוגע לתפיסות המתלוות להתלבטות בנוגע לאימהות.

סיכום

מאמר זה מרחיב את גוף הידע המצומצם לגבי נשים שמצויות במצב של אי-החלטה, בירור פנימי והתלבטות בנוגע לאימהות. אנו גורסות כי אין לראות במצב של אי-החלטה שלב חולף ואידיסינקרטי, אלא נושא שראוי לעיון סוציולוגי מקיף. מצב זה, ללא קשר למשכו, יכול ללמד אותנו על התפיסות, סוגי השיח וההבנות התרבותיות בנוגע לפריזון, אימהות, החלטה ואי-החלטה, ועל הקשר שבין החלטה ל(אי-)פעולה.

אנו מראות שהתלבטות לגבי אימהות אמנם שואבת את כוחה מרטוריקה ניאורליברלית, אולם בהעת היא חותרת תחתיה ותחת הסדרים חברתיים פרו-נטליסטיים, הטרונורמטיביים וטמפורליים-ליניאריים; עצם ההשתתפות בקבוצה שמטרתה לפנות מקום של כבוד להתלבטות זו עשויה להוות אי של התנגדות. עוד אנו מראות כי את ההתלבטות יש לבחון לא רק דרך פריזמה פרו-נטליסטית ומשפחתית, כפי שאפשר היה אולי לצפות בהקשר הישראלי, אלא גם דרך פריזמה של אינדוידואליזם וסובייקטיביות ניאורליברלית ופריזמה של טמפורליות ליניארית. שיח המשתתפות בקבוצה והאופן שבו הן מפרשות את אי-החלטה בנושא האימהות מאירים את היחסים הסבוכים שבין הפריזמות הללו.

בהגיונות ניאורליברליים, קפיטליסטיים-צרכניים ופוסט-פמיניסטיים, יותר ויותר נשים מקבוצות חברתיות שונות נתפסות כאזרחיות שוות ב"רפובליקת הבחירה"

(Ginsburg & Rapp, 1991; republic of choice), כשמדובר בזירת הילודה ואימהות נדמה שיכולת הבחירה עדיין מוגבלת. לכאורה נתונה לנשים הזכות לבחור, אבל למעשה הן מוכוונות לבחור באפשרות שהחברה רוצה בה. צמצום יכולת הבחירה אמנם מתקיים גם לגבי בחירות בתחומים אחרים וגם בהקשר לבחירותיהם של גברים, לרבות כאלה שמשתייכים לקבוצות הגמוניות, אולם עבור נשים בזירת הפריון, במיוחד בישראל, הוא ניכר הרבה יותר.

בהקשר חברתי זה, עצם התלבטותן של נשים בנוגע לאימהות, ואימהות המגדירות עצמן כ"עדיין מתלבטות", נוגדות את הציווי הניאו-ליברלי לדעת, להחליט, לחתור ולכבוש; את הציפייה בשיח הפוסט-פמיניסטי למופע של "האשה הבוחרת"; את הרטוריקה הפרו-נטליסטית שלפיה המעבר לאימהות הוא טבעי; ואת השיח הטמפורלי-ליניארי המצפה מהן "להתקדם" לאימהות בקצב תקתוקו של "השעון הביולוגי".

הקמת קבוצה עבור נשים שמתלבטות בשאלת האימהות מספקת לגיטימציה ואכסניה לניגודים הללו. קבוצה שכזאת עשויה להסתפק במטרה שתואמת ברוחה ציוויים ניאו-ליברליים כגון אינדיווידואליזם יזמי, שקורא למציאת פתרונות אישיים יצירתיים שיהלמו אינטרסים קפיטליסטיים, פטריארכליים, פרו-נטליסטיים והטרונורמטיביים (רוטנברג, 2018). אולם הקבוצה שהוקמה – הן מבחינת תכניה הן מבחינת עצם קיומה – קוראת תיגר על הסדרים חברתיים אלו. ההשתתפות בה אפשרה שיתוף בין נשים. השיתוף וההשתתפות יצרו איים של התנגדות ואתגרו שיחים הגמוניים שנוטים, כל אחד בדרכו, לפורר מרקם חברתי-פוליטי ולבודד כל אישה לעצמה – כל "אישה בוחרת" בביתה היא.

המפגשים הקבוצתיים יצרו עבור המשתתפות מרחב בטוח ואוטונומי שבו הן יכלו ללמוד שאינן לבד באידיעתן, ולשמוע נשים אחרות שמנסחות בקולן את אי-הידיעה באופן שאפשר לכל אחת מהן להתבונן מזווית נוספת על המצב שהן מצויות בו – מצב של אמביוולנטיות ובידור פנימי, שהן נאבקות שלא להצמיד לו לוחות זמנים ותאריכי יעד. בכך, אתגרו המפגשים הקבוצתיים את הציווי שלפיו בידור המטרות או אתור האמצעים היעילים ביותר להשגתן אמור להתרחש באמצעות תהליך קבלת החלטות רציונלי שפועל לפי לוחות זמנים קבועים ונתונים. עוד אותגר הציווי האינדיווידואליסטי המעגלי המעלה על נס את רצון היחיד, שאמור להוביל לפעולה שתנבע ממנו בלבד. ההשתתפות בקבוצה שיבשה את המעגליות הזאת משום שהיא יצרה הבחנה בין הרצון והפעולה, אפשרה לנתק את התלות של האחד בשני וניתקה את הקשר הגורדי ביניהם.

אין אנו טוענות כי קבוצות כאלה הן הזירה היחידה שבה מתאפשר לנשים לבחון ביסודיות את רצונותיהן או היעדרם. את זאת עשויים לספק גם מרחבים טיפוליים, חברויות, מערכות יחסים אינטימיות או כל מרחב שניתן בו מקום של כבוד לאישה כסובייקטית אוטונומית, וגם מרחבים של התבודדות ופרטיות, כפי שלימד ספרה של יורג'יניה וולף חדר משלך. עם זאת, ייחודן של קבוצות כאלה הוא בהיותן פומביות ופוליטיות. גם כשהן מיועדות בבסיסן לקבלת החלטות אישיות ופרטיות, הן עשויות לחתור תחת אותם ציוויים נוקשים, ולו מעצם קיומן. לכל מילה שנאמרת כשנשים מתכנסות ומשוחחות בינן לבין עצמן על התלבטותן הפרטית, הקושרת בין ביוגרפיות אישיות למבנים חברתיים עיקשים, יש חלק פעיל בפירוק ובהרכבה של אותו "אוצר מילים שביכולתו לתאר את הכוחות המדכאים שמכתיבים את חייה של מרבית האוכלוסייה בעולם" (רוטנברג, 2018, עמ' 438).

לא נותר לנו אלא לחכות ולראות אם איים אלו של התנגדות ילכו ויתרחבו, ואם ריבוי של קבוצות כאלה יאפשר למשתתפותיהן לייצר לעצמן אוטונומיה נרחבת יותר ובעלות על רצונותיהן ופעולותיהן. ראוי לציין כי בשבע השנים שחלפו מאז הקמת הקבוצה שתוארה כאן הוקמו קבוצות דומות ברחבי הארץ, ומספר הנשים המתעניינות בקבוצות כאלה הולך וגדל. בהתפתחות זו יש כדי להצביע על התרומה החשובה שיכולה להיות לאקדמיה בהובלת תמורות חברתיות. בהקשר הספציפי היא משקפת את תרומתו של מחקר זה להעלאתה של עמדת ההתלבטות בנוגע לאימהות לתודעה הציבורית, ולקידום הלגיטימציה לנשים להשמיע את קול ההתלבטות.

מקורות

- אילוז, אווה. (2008). אינטימיות קרה: עלייתו של הקפיטליזם הרגשי (בתרגום יורם שדה). הקיבוץ המאוחד.
- אמיר, מירב. (2016). תקתוקו של שעון החול: השעון הביולוגי כביולוגיזציה של המשפחה ההטרונורמטיבית. בתוך אייל גרוס, עמליה זיו ורוז יוסף (עורכים), סקס אחר: מבחר מאמרים בלימודים להט"בים וקוויריים ישראלים (עמ' 473-504). רסלינג.
- באומן, זיגמונט. (2007). מודרניות נזילה (בתרגום בן-ציון הרמן). מאגנס.
- ברקוביץ, ניצה. (1999). "אשת חיל מי ימצא?": נשים ואזרחות בישראל. סוציולוגיה ישראלית, (1), 277-318.
- גולדין, סיגל. (2008). טכנולוגיות של אושר: ניהול פריון במדינת רווחה מעודדת ילודה. בתוך יוסי יונה ואדריאנה קמפ (עורכים), פערי אזרחות: הגירה, פריון וזהות בישראל (עמ' 167-206). מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- גליקמן, אניה, ענת אורן ונח לוין-אפשטיין. (2003). מוסד הנישואים בישראל בפתחה של המאה ה-21. דעות בעם, 7 (נובמבר), עמ' 1-8.
- ג'מאל, אמל. (2008). על תלאות הזמן המוגזע. בתוך יהודה שנהב ויוסי יונה (עורכים), גזענות בישראל (עמ' 348-379). מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- דה-בובואר, סימון. (2007). המין השני: כרך שני - המציאות היומיומית (בתרגום שרון פרמינגר). בבל. (במקור פורסם ב-1949)
- דונת, אורנה. (2007). פרוינטליזם סדוק: הבחירה בחיים ללא ילדים בישראל [חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב].
- דונת, אורנה. (2013). כבייה לדורות: הרטה על אימהות [חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב].
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2020, 23 בפברואר). משפחות בישראל: נתונים לרגל יום המשפחה (הודעה לתקשורת).
- הרצוג, חנה. (2003). המשפחה הלוחמת: השפעת הקונפליקט הערבי-ישראלי על מעמד הנשים בישראל. בתוך מאג'ד אלחאג' ואורי בן-אליעזר (עורכים), בשם הכיטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל בעידן משתנה (עמ' 401-419). אוניברסיטת חיפה ופרדס.

- וינרב, אלכס, דב צ'רניחובסקי ואביב בריל. (2018). דפוסי הפרייון יוצאי הדופן בישראל. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- פוגל־ביזאוי, סלביה. (2005). "אם טוב כל כך אז למה רע כל כך": ההיבטים המגדריים של הנאו־ליברליזם בשוק העבודה בישראל. בתוך אבי בראלי, דניאל גוטוויין וטוביה פרילינג (עורכים), *חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי (עמ' 183-216)*. יד יצחק בן־צבי ואוניברסיטת בן־גוריון בנגב.
- פוגל־ביזאוי, סלביה. (2020). האישי, הלאומי, הגלובלי: מבט עכשווי על משפחות בישראל. מאזני משפט, יג, 15-42.
- פילק, דני, ואורי רם. (עורכים). (2004). שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- רוטנברג, קתרין. (2018). עלייתו של הפמיניזם הניאו־ליברלי. תיאוריה וביקורת, 50, 437-456. ריץ', אדריאן. (2002). ילוד אישה (בתרגום כרמית גיא). עם עובד.
- Barnett, Georgina. (2016). *An IPA exploration of women's experiences of being undecided about motherhood in their late thirties* [Doctoral Thesis, Metropolitan University].
- Beck-Gernsheim, Elizabeth. (1996). Life as a planning project. In Scott Lash, Bronislaw Szerszynski, & Brian Wynne (Eds.), *Risk, environment and modernity: Towards a new ecology* (pp. 139-153). Sage.
- Beck, Ulrich. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage.
- Beck, Ulrich, & Elizabeth Beck-Gernsheim. (1995). *The normal chaos of love*. Polity Press.
- Beck, Ulrich, & Elisabeth Beck-Gernsheim. (2002). *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences*. University of Michigan Press.
- Bell, Ann. (2019). "I'm not really 100% a woman if I can't have a kid": Infertility and the intersection of gender, identity, and the body. *Gender & Society*, 33(4), 629-651.
- Berkovitch, Nitzza, & Shlomit Manor. (2019). Narratives of Israeli women in retirement: rewriting the gender contract. *Sex Roles*, 80(3), 200-217.
- Braun, Virginia, & Victoria Clarke. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Brown, Wendy. (2003). Neo-liberalism and the end of liberal democracy. *Theory & Event*, 7(1).
- Carlini, Denise L., & Ann Davidman. (2016). *Motherhood – is it for me? Your step-by-step guide to clarity*. Transformation Books.
- Donath, Orna. (2015a). Choosing motherhood? Agency and regret within reproduction and mothering retrospective accounts. *Women's Studies International Forum*, 53, 200-209.
- Donath, Orna. (2015b). Regretting motherhood: A socio-political analysis. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 40(2), 343-367.

- Donath, Orna, Nitsa Berkovitch, & Dorit Segal-Engelchin. (2022). "I kind of want to want": Women who are undecided about becoming mothers. *Frontiers in Psychology, 13*, Article 848384.
- Elchardus, Mark, & Wendy Smits. (2006). The persistence of the standardized life cycle. *Time & Society, 15*(2–3), 303–326.
- Fincham, Frank D., & Steven Beach. (2010). Marriage in the new millennium: A decade in review. *Journal of Marriage and Family, 72*(3), 630–649.
- Friedan, Betty. (1963). *The Feminine Mystique*. W. W. Norton.
- Giddens, Anthony. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press.
- Gill, Rosalind, & Christina Scharff. (2011). Introduction. In Rosalind Gill & Christina Scharff (Eds.), *New femininities: Postfeminism, neoliberalism and subjectivity* (pp. 1–20). Palgrave Macmillan.
- Gillespie, Rosemary. (1999). Voluntary childlessness in the United Kingdom. *Reproductive Health Matters, 7*(13), 43–53.
- Gillespie, Rosemary. (2003). Childfree and feminine: Understanding the gender identity of voluntarily childless women. *Gender & Society, 17*(1), 122–136.
- Ginsburg, Faye, & Rayna Rapp. (1991). The politics of reproduction. *Annual Review of Anthropology, 20*, pp. (311–343).
- Grossoehme, Daniel H. (2014). Overview of qualitative research. *Journal of Health Care Chaplaincy, 20*(3), 109–122.
- Guyotte, Kelly W. (2018). The undecided narratives of becoming-mother, becoming-Ph.D. In Stephanie Ann Shelton, Jill Ewing Flynn, Tanetha Jamay Grosland (Eds.), *Feminism and intersectionality in academia* (pp. 37–48). Palgrave Macmillan.
- Himmelweit, Susan. (1988). More than "a woman's right to choose"? *Feminist Review, 29*(1), 38–56.
- Houseknecht, Sharon K. (1979). Timing of the decision to remain voluntarily childless: Evidence for continuous socialization. *Psychology of Women Quarterly, 4*(1), 81–96.
- Israeli-Nevo, Atalia. (2017). Taking (my) time: temporality in transition, queer delays and being (in the) *present*. *Somatechnics, 7*(1), 34–49.
- Kama, Amit. (2011). Parading proudly into the mainstream: Gay & lesbian immersion in the civil core. In Guy Ben-Porat & Brian Turner (Eds.), *The contradictions of Israeli citizenship* (pp. 180–202). Routledge.
- Kook, Rebecca, Ayelet Harel-Shalev, & Fany Yuval. (2019). Focus groups and the collective construction of meaning: Listening to minority women. *Women's Studies International Forum, 72*, 87–94.

- Kreyenfeld, Michaela, & Dirk Konietzka. (2017). Analyzing childlessness. In Michaela Kreyenfeld & Dirk Konietzka (Eds.), *Childlessness in Europe: Contexts, causes, and consequences* (pp. 3–15). Springer.
- Lahad, Kinneret. (2009). *Rethinking singlehood: The discursive construction of family, time, and choice* [Doctoral Thesis, Bar Ilan University].
- Lahad, Kinneret. (2019). Stop waiting! Hegemonic and alternative scripts of single women's Subjectivity. *Time & Society*, 28(2), 499–520.
- Lavie-Ajayi, Maya. (2014). "I didn't know I was isolated until I wasn't isolated any more": The use of groups in qualitative psychology research. *Qualitative Inquiry*, 20(2), 175–182.
- Maher, Jane Maree, & Lise Saugeres. (2007). To be or not to be a mother? Women negotiating cultural representations of mothering. *Journal of Sociology*, 43(1), 5–21.
- Martin, Lauren Jade. (2021). Delaying, debating and declining motherhood. *Culture, Health and Sexuality*, 23(8), 1034–1049.
- Meyers, Diana Tietjens. (2001). The rush to motherhood: Pronatalist discourse and women's autonomy. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 26(3), 735–773.
- Miettinen, Anneli, Anna Rotkirch, Ivett Szalma, Annalisa Donno, & Maria-Letizia Tanturri. (2015). Increasing childlessness in Europe: Time trends and country differences. *Families and Societies*, 33.
- Montell, Frances. (1999). Focus group interviews: A new feminist method. *NWSA Journal*, 11(1), pp. 44–71.
- Nandy, Amrita. (2017). *Motherhood and choice: Uncommon mothers, childfree women*. Zubaan and New Text Publications.
- OECD. (2018, December 21). *Family Database SF2.5. Childlessness*. OECD Social Policy Division – Directorate of Employment, Labour and Social Affairs.
- Remennick, Larissa. (2006). The quest for the perfect baby: why do Israeli women seek prenatal genetic testing? *Sociology of Health & Illness*, 28(1), 21–53.
- Rose, Nikolas. (1996). The death of the social? Re-figuring the territory of government. *Economy and Society*, 25(3), 327–356.
- Rowland, Donald T. (2007). Historical trends in childlessness. *Journal of Family Issues*, 28(10), 1311–1337.
- Settle, Braelin, & Krista Brumley. (2014). "It's the choices you make that get you there": Decision-making pathways of childfree women. *Michigan Family Review*, 18(1), 1–22.
- Shalev, Carmel, & Sigal Gooldin. (2006). The uses and misuses of in vitro fertilization in Israel: some sociological and ethical considerations. *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*, 12, 151–176.

- Snitow, Ann. (1992). Feminism and motherhood: An American reading. *Feminist Review*, 40(1), 32–51.
- Sobotka, Tomáš, & Maria Rita Testa. (2008). Attitudes and intentions toward childlessness in Europe. In Charlotte Höhn, Dragana Avramov, & Irena E. Kotowska (Eds.), *People, population change and policies* (pp. 177–211). Springer.
- Veevers, Jean E. (1980). *Childless by choice*. Butterworth-Heinemann.
- Woodman, Dan. (2009). The mysterious case of the pervasive choice biography: Ulrich Beck, structure/agency, and the middling state of theory in the sociology of youth. *Journal of Youth Studies*, 12(3), 243–256.